

ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СТ. 109 КК УКРАЇНИ

ON THE EXPEDIENCY OF INTRODUCING SPECIAL GROUNDS FOR EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY UNDER ART. 109 CC UKRAINE

Олєйніков Д.О.,

старший викладач спеціальної кафедри № 1

Інституту підготовки юридичних кадрів для СБ України

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

підполковник

У статті з наукових та практичних позицій наведено обґрунтування щодо доцільності введення до тексту ст. 109 КК України спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності за змову про вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади. Використано позитивний досвід вітчизняного законодавства та КК Республіки Білорусь.

Ключові слова: спеціальна підстава звільнення від кримінальної відповідальності, національна безпека України, змова.

В статье с позиции теории и практики приведено обоснование целесообразности введения в состав ст. 109 УК Украины специального основания освобождения от уголовной ответственности за сговор о совершении действий, направленных на насильственное изменение или свержение конституционного строя или на захват государственной власти. Использовался опыт отечественного законодательства и УК Республики Беларусь.

Ключевые слова: специальное основание освобождения от уголовной ответственности, национальная безопасность Украины, сговор.

In the article from the position of theory and practice there is the substantiation of the expediency of belonging to the senior 109 of the Criminal Code of Ukraine a special grounds for exemption from criminal responsibility for conspiracy to commit the actions, aimed at forceful change or overthrow of the constitutional order or the seizure of state power. It was used the experience of the native legislation and the Criminal Code of the Republic of Belarus.

Key words: special grounds for exemption from criminal responsibility, the national security of Ukraine, conspiracy.

Норми закону про кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України завжди займали особливе місце у Кримінальному кодексі як за часів СРСР, так і за часів незалежності України. Причиною цьому є надзвичайна важливість об'єкту, який поставлений під охорону цими нормами, – національна безпека України. Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає її як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у різних сферах.

З одного боку, норми про кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України передбачають заходи державного примусу щодо осіб, які їх вчинили, з іншого ж боку, окремі з них (ст. 111 та ст. 114 КК України) містять спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Таким чином, на думку законодавця, захист певних охоронюваних законом інтересів може досягатися не тільки за рахунок покарання, але й за рахунок звільнення від нього. І головною умовою звільнення від такого покарання має бути визначена у законі позитивна посткримінальна поведінка суб'єкта.

Вказані вище норми, що передбачають спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду та шпигунство, були скон-

струйовані ще за часів СРСР, до теперішнього часу аналізувалися в окремих наукових роботах, проте не завжди піддавалися ґрунтовному переосмисленню з метою пристосування їх вимог до реалій сьогодення. Загальну характеристику спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності в рамках розгляду загальних питань звільнення осіб від кримінальної відповідальності надавали такі вчені, як Ю.В. Баулін, П.В. Хряпінський, а в рамках аналізу кримінальної відповідальності за державну зраду та шпигунство за часів СРСР – Г.З. Анашкін, Б.А. Вікторов, П.С. Дмитрієв, Л.Д. Єрмакова, М.П. Карпушин, В.С. Картавцев, та за часів незалежності України – Н.В. Андрусів, О.Ф. Бантишев, І.В. Діордіца, В.С. Картавцев, О.О. Климчук, В.А. Ліпкан, К.Г. Фетисенко, О.В. Шамара, В.М. Шлапаченко.

У ст. 109 КК України передбачено кримінальну відповідальність за змову про насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу України або захоплення державної влади. Сама специфіка цього злочину свідчить про те, що існує певний проміжок часу між власне моментом закінчення злочину (досягнення угоди між учасниками змови) та переходом до реалізації спільних дій, коли особа може вдатися до позитивної посткримінальної поведінки, яка здатна попередити настання досить суттєвих суспільно небезпечних наслідків у сфері національної безпеки України. Проте наразі у ст. 109 КК України відсутня норма, яка б заохочувала особу до такої поведінки, з огляду на що виникла необхідність розгляду можли-

вості введення спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності за окремий вид злочинної діяльності, передбаченої ст. 109 КК України, саме з наукових позицій.

Автори підручника з кримінального права зазначають, що інститут спеціального звільнення має на меті попередження небезпечних наслідків злочинів шляхом надання особі можливості звільнитися від відповідальності за умови добровільної заяви про вчинений злочин або вчинення дій, спрямованих на усунення суспільно небезпечних наслідків злочину тощо, а також мету стимулювання цих осіб до повідомлення органам влади або правосуддя про вчинені злочинні дії, що поліпшує боротьбу з ними. До того ж, цей вид звільнення покликаний також знизити або зовсім не допустити можливість вчинення злочину іншими особами [1, с. 363]. Вбачається, що у разі введення спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності за змову про насильницьку зміну, чи повалення конституційного ладу України, або захоплення державної влади це може мати позитивні наслідки в аспекті боротьби із антидержавними проявами.

За даними ГСУ СБ України злочин, передбачений ст. 109 КК України, є нерозповсюдженим видом злочинної діяльності, проте його потенційна суспільна небезпека є надзвичайно значною, щоб легковажно розраховувати на його невчинення в майбутньому. Тому будь-які наукові дослідження, спрямовані на удосконалення норми кримінального права, яка захищає найважливіші сфери державної безпеки, – конституційний лад та державну владу, є актуальними і необхідними як з наукової, так і з практичної точок зору. Відповідно, метою цієї статті є обґрунтування доцільності впровадження спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності за змову про насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу України або захоплення державної влади.

У КК Республіки Білорусь (ст. 357) передбачена кримінальна відповідальність за змову чи інші дії, вчинені з метою захоплення державної влади. Змова про вчинення таких дій є закінченою, на думку В.М. Хомича, з моменту досягнення угоди між особами на вчинення (підготовку і здійснення) вказаних дій [2, с. 776]. Приміткою до цієї статті передбачено спеціальну умову звільнення від кримінальної відповідальності учасника змови або інших дій, вчинених з метою захоплення або утримання державної влади у неконституційний спосіб. Так, особа звільняється від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 357 КК РБ, якщо вона своєчасно і добровільно заявила про злочин державним органам і активно сприяла його розкриттю.

Відповідальність за аналогічні дії передбачена у ст. 109 КК України, де однієї із форм цього злочину є змова про вчинення дій з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. Як вбачається, основною відмінною ознакою у злочинах, передбачених ст. 357 КК РБ та ст. 109 КК України, є мета, проте зміст цієї мети у загальному вигляді збігається.

Автори підручника «Кримінальне право України. Особлива частина» зазначають, що змова у ст. 109 передбачає угоду між двома і більше особами про вчинення спільних дій з відповідною метою, та яка містить певні істотні умови, що стосуються способу, часу і місця їх вчинення, засобів і знарядь. Змова є закінченим злочином з моменту досягнення угоди із зазначених умов [3, с. 29]. Цілком очевидно, що угоду може бути досягнуто між декількома особами, тому злочин у цій формі може бути вчинений лише у співучасті. Що стосується злочинів, які вчиняються у співучасті, то, за загальною думкою науковців, а також за логікою конструювання складів злочинів із урахуванням кваліфікуючих ознак (в даному випадку – вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб) такі злочини, за умови аналогічності вчинених дій, є більш небезпечними ніж ті, які вчинено однією особою. Причин цьому декілька: по-перше, в злочин втягнуто декілька осіб, одна із яких спрямовує свої дії на те, щоб забезпечити необхідну кількість учасників для вчинення складних дій, які, за своїм розумінням, одноособово вона вчинити не здатна. По-друге, зусилля, які спрямовують на досягнення злочинного результату декілька осіб, за аналогічних умов є більш небезпечними, ніж зусилля однієї особи. І якщо це стосується злочину у сфері національної безпеки України, то потенційна небезпека таких дій є надзвичайно високою, що обумовлює необхідність прийняття якнайрішучіших заходів задля попередження настання шкідливих наслідків.

З іншого ж боку, якщо враховувати той факт, що у злочин втягнуто декількох осіб, можна припустити, що мотиви та мета вказаного злочину у цих осіб можуть бути різними. Хтось вступити у змову про вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, під впливом своїх стійких антидержавних переконань, ненависті до існуючого ладу, інші особи можуть керуватися корисливими мотивами, або бути втягнутими у злочинну діяльність, мотивуючи її причинами, які помилково сприймаються такою собою як суспільно корисні (захопити владу та провести в країні реформи, спрямовані на покращення економічної чи політичної ситуації). Згодом під впливом тих або інших факторів, особи, які не мають стійких антидержавних переконань, можуть усвідомити помилковість своїх дій, проте, так або інакше, є всі підстави для притягнення їх до кримінальної відповідальності за ст. 109 КК України. А ця обставина значно зменшує можливість їх позитивної посткримінальної поведінки. Тому, як вбачається, введення в ст. 109 КК України норми, яка передбачала б можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності за змову про вчинення зазначених вище дій, мало б позитивні наслідки.

Загальне поняття звільнення особи від кримінальної відповідальності міститься в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності» № 12 від 23 грудня 2005 року, де у п. 1 зазначається, що

звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод [4]. Заохочувальні норми Особливої частини КК існують у вигляді приписів, що знайшли сталий визначення як спеціальні підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Так, П.В. Хряпінський відзначає, що підставою звільнення від кримінальної відповідальності є позитивна посткримінальна поведінка особи, що визначена у відповідних заохочувальних приписах. Вона є тим юридичним фактом, який змінює основне кримінально-правове відношення, що виникає між державою у особі відповідних уповноважених органів, і особою, що вчинила злочин, який є передумовою звільнення від кримінальної відповідальності, на похідне, вторинне заохочувальне кримінально-правове відношення. Змістом останнього правовідношення є правомірна, соціально-схвальна поведінка у вигляді «фрагментів» дійового каяття [5, с. 120-121].

Аналізуючи спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення державної зради, Л.Д. Єрмакова зазначає, що ця норма встановлює спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за вчинений злочин особи, яка не представляє суспільної небезпеки, в зв'язку із подальшою позитивною поведінкою, пов'язаною не тільки з добровільним та свідомим утриманням від виконання завдання іноземної розвідки, але і з активними діями винної особи по попередженню можливих злочинних наслідків (особа добровільно повідомляє органам влади про своє вербування). Таки чином, підставою звільнення є відпадиння суспільної небезпеки особи внаслідок її подальшої позитивної поведінки [6, с. 41]. І дійсно, у випадку, коли особа внаслідок критичного переосмислення своїх дій вже не представляє суспільної небезпеки та прагне своїми діями нейтралізувати можливість настання суспільно небезпечних наслідків раніше вчиненого нею діяння шляхом повідомлення про факт змови у державні органи, було б доцільним гарантувати такій особі відмову від притягнення її до кримінальної відповідальності за умови, якщо вчасно попереджено настання шкідливих наслідків, та у її діях не міститься іншого складу злочину, передбаченого КК України, у тому числі і ст. 109, наприклад, розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади України.

Фактично вище проаналізовано можливість звільнення від кримінальної відповідальності лише за 1 форму злочину, передбаченого ст. 109 КК України. Проте, окрім проаналізованої форми, цей злочин може бути вчинений також і в 3-х інших – дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ч. 1 ст. 109 КК України), публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 2 ст. 109 КК України).

Якщо провести загальну характеристику перелічених вище інших форм об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 109 КК України, то їх об'єднує той факт, що вони вважаються закінченими з моменту вчинення таких дій, оскільки настання суспільно небезпечних наслідків, або ж, власне кажучи, шкідливого результату поєднане із самими діями. Так, злочин, передбачений ст. 109 КК України, у формі публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, є закінченим з моменту проголошення таких закликів перед персонально невизначеним колом слухачів. При цьому суспільно небезпечними наслідками таких дій є доведення суспільно небезпечної інформації до осіб задля схвалення їх до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади.

Що стосується розповсюдження матеріалів із такими закликами, то ситуація із моментом закінчення цього злочину та настанням суспільно небезпечних наслідків є повністю аналогічною – злочин є закінченим з моменту розповсюдження матеріалів, оскільки фактично змістовно публічні заклики та розповсюдження матеріалів із закликами збігаються за характером суспільно небезпечних наслідків, які настають в результаті цих дій, проте відрізняються за формою доведення інформації до кола слухачів.

Перша форма злочину, передбаченого ст. 109 КК України, – дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади – у законі надана у неконкретизованому вигляді, тому навіть у загальному вигляді надати їй вичерпну характеристику доволі складно. Формально під ознаки цього злочину можуть підпадати будь-які дії, вчинені із названою вище метою – як складення плану дій, спрямованих на захоплення державної влади, так і усунення від влади посадових осіб вищих органів державної влади. Тобто різний рівень дій призводить до різного рівня небезпеки злочинного результату. Для того, щоб вирішити питання про загальні умови звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину у цій формі, необхідно мати узагальнений критерій оцінки суспільної небезпечності вчиненого. Проте у випадку з цією формою злочину, передбаченого ст. 109 КК України, такий критерій виробити неможливо. Окрім того, якщо особа вже спрямувала свої зусилля на досягнення запланованого злочинного результату та вчинила відповідні дії, то застосування підстави звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення таких дій було б нелогічним. Хіба що, враховуючи позитивну посткримінальну поведінку суб'єкта, в його подальших діях могли б вбачитися обставини, що пом'якшують покарання.

Таким чином, якщо порівнювати небезпечність та розвиток злочинного результату у часі всіх форм злочину, передбаченого ст. 109 КК України, то висновком буде наступне. Всі форми цього злочину, окрім змови про насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, в момент свого закінчення створюють певний

злочинний результат, пов'язаний із настанням суспільно небезпечних наслідків. Що стосується власне змови, то вона представляє собою досягнення угоди між її учасниками з приводу тих або інших обставин. Зрозуміло, що саме надання згоди на участь у злочині не може розглядатися як змова. Доцільно врахувати думку авторів підручника з кримінального права України з приводу того, що для наявності такого злочину необхідна не лише спільна воля кількох осіб діяти разом, а й погодження окремих дій: це може бути розроблення хоча б у загальних рисах плану захоплення важливих державних об'єктів або визначення способів чи строків захоплення влади, пошук чи вербування осіб для вчинення збройного нападу на державні органи влади тощо [7, с. 54].

Всі подальші дії, спрямовані на реалізації положень цієї угоди, вже можуть бути кваліфіковані як інші форми злочину, передбаченого ст. 109 КК України, у тому числі у сукупності з іншими складами злочинів, передбачених КК України.

Враховуючи динаміку злочинної діяльності, починаючи з досягнення угоди про насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу України або захоплення державної влади, закінчуючи, власне, початком реалізації умов домовленості, ми маємо певний часовий проміжок між цими двома етапами. Важливість цього часового проміжку виражається у тому, що особа, яка вже, з одного боку, вчинила злочин у формі змови про насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, з іншого ж боку, ще не перейшла до вчинення інших дій, безпосередньо спрямованих на досягнення цього результату. І, як вбачається, в тому випадку, коли особа звернеться до державних органів із зізнанням про факт своєї участі у змові (за умови, якщо інші учасники змови ще не приступили до вчинення дій на виконання раніше досягнутої домовленості, або ж їх дії носили підготовчий характер і не були безпосередньо спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу України або захоплення державної влади), то таке її своєчасне зізнання здатне попередити значні суспільно небезпечні наслідки.

Іншою ознакою, необхідною для застосування спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності за змову, вчинену з метою захоплення або утримання державної влади у неконституційний спосіб, законодавство Республіки Білорусь визнає добровільність звернення до державних органів.

Аналізуючи спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду та шпигунство, В.М. Рябчук зазначив, що для звільнення особи від кримінальної відповідальності основну роль відіграє не розкаяння суб'єкту, тобто його жалкування про вчинений злочин, якого взагалі може і не бути, не мотиви його соціально позитивних дій, а сам факт добровільного повідомлення органам влади про обставини, які мали місце. При цьому мотиви дій суб'єкта після вчинення діяння, безперечно, мають значення для оцінки його особи і поведінки. По-

друге, каяття у особи може виникнути як до порушення кримінальної справи, так і на будь-якій стадії процесу. Добровільним же повідомленням, як видно із судової практики і змісту норм, які аналізуються, визнається таке, яке зроблене своєчасно, тобто тоді, коли ще залишається можливість вжити заходи по припиненню іншого злочину, попередженню подальших негативних наслідків і т.п. [8, с. 891].

Отже, добровільним повідомленням державним органам, на думку автора, може визнаватися повідомлення чи заява особи органам державної влади про факт вступу у змову про насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу України або захоплення державної влади в тих випадках, коли особа, яка здійснила таке повідомлення чи заяву:

- повністю, за власною волею, відмовилась від продовження злочинної діяльності, передбаченої 109 КК України (або інших злочинів, вчинення яких було необхідним для реалізації умов досягнутої угоди);
- усвідомлювала можливість продовження своєї злочинної діяльності, спрямованої на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади;
- виключала можливість свого викриття на етапі звернення із повідомленням до органів державної влади.

Що ж стосується самої добровільної заяви чи повідомлення органам державної влади, то така заява чи повідомлення повинні бути спрямовані у компетентні органи державної влади, під якими слід розуміти Службу безпеки України, органи виконавчої та судової влади України, органи місцевого самоврядування, на службових осіб яких полягає обов'язок негайно після отримання заяви чи повідомлення особи, передати зазначену інформацію відповідним правоохоронним органам для вжиття заходів щодо усунення шкідливих наслідків вчиненого діяння та проведення перевірки за наданою інформацією.

Досліджуючи юридичну природу заохочувальних норм Особливої частини Кримінального кодексу України, П.В. Хряпінський дійшов висновку, що заохочувальні норми Особливої частини КК України за юридичною природою є самостійними видами позитивної посткримінальної поведінки, які прямо передбачають звільнення особи від кримінальної відповідальності на передумовах і підставах, визначених законом. При цьому заохочувальні норми Особливої частини КК України мають значну перспективу поширення і вдосконалення, проте вони повинні бути збалансованими у системі заборонних кримінально-правових норм і не перетворювати кримінальне законодавство із охоронної галузі в нагородну [5, с. 122]. Враховуючи вищенаведені аргументи на користь можливості введення в ст. 109 КК України норми, яка б передбачала умови звільнення від кримінальної відповідальності за змову про насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу України або захоплення державної влади, зазначимо, що у разі введення такої норми не буде порушено балансу конструювання ст. 109 КК України, і вона не перетвориться на «нагородну».

Для формулювання спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності доцільно, в першу чергу, визначити сукупність умов, дотримання яких буде достатнім для застосування до суб'єкта зазначеної норми.

Першою та найголовнішою умовою застосування спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності, коли у діях особи вже міститься склад відповідного злочину, має бути утримання від вчинення дій, які стали предметом злочинної змови. Логіка звільнення від кримінальної відповідальності в тому і полягає, що за усвідомлення можливості продовження своїх злочинних дій, передбачених умовами досягнутої домовленості, задля реалізації злочинного результату, суб'єкт з тих або інших міркувань відмовляється від подальшої діяльності.

По-друге, повідомлення органів державної влади про факт змови повинне бути своєчасним та добровільним, тобто таким, яке за своїм фактом дозволить правоохоронним органам провести певні заходи, спрямовані на захист складових національної безпеки України, що поставлені під загрозу в результаті змови. Добровільність не завжди має супроводжуватися розкаянням особи, головне, щоб повідомлення було зроблене в умовах усвідомлення суб'єктом реальної можливості безперешкодного продовження злочинних дій. Ситуація, коли суб'єкт з метою уник-

нення від відповідальності за участь у змові, за фактом якої дані внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань, із заявою звертається до правоохоронних органів, виключає добровільність як таку.

Добровільність повідомлення певним чином буде полягати і тому, що суб'єкт своїми діями сприятиме усуненню можливості спричинення шкоди національній безпеці України. Головним чинником, який свідчить про бажання особи усунути можливість спричинення такої шкоди, є повідомлення правоохоронним органам установчих даних осіб, що прийняли участь у змові. Тому, як вбачається, цю умову також доцільно включити в спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності.

З урахуванням отриманих висновків спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за змову про вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 109 КК України, необхідно сформулювати наступним чином.

Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вступила у змову про вчинення дій, передбачених ч. 1 цієї статті, проте на виконання умов злочинної змови вона не виконала жодних дій та своєчасно і добровільно повідомила органи державної влади про факт змови та осіб, які прийняли у ній участь, якщо внаслідок зробленого повідомлення було попереджено спричинення шкоди національній безпеці України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальне право України. Загал. частина : підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенювський та ін.; за ред. П.С. Матишевського та ін. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
2. Коментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / Н.Ф. Ахраменка, Н.А. Бабий, А.В. Барков и др.; под общ. ред. А.В. Баркова. – Мн. : Тесей, 2003. – 1200 с.
3. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник. (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.). – Вид. 2-ге, переробл. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Атіка, 2008. – 712 с.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності» № 12 від 23 грудня 2005 року.
5. Хряпінський П.В. Юридична природа заохочувальних норм Особливої частини Кримінального законодавства України / П.В.Хряпінський // Чернівецький Університет Науковий вісник Чернівецького Університету. Вип. 365. Правознавство: Збірник наукових праць – Чернівці : Рута, 2006. – С. 118–122. – ISBN.
6. Ермакова Л.Д. Особо опасные государственные преступления (учебное пособие) / Л.Д.Ермакова – М. : 1982. – 97 с.
7. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник для студентів юрид. вузів і ф-тів / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова, П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко та інші; За редакцією П.С. Матишевського, С.С. Яценка, П.П. Андрушка. – К. : Юрінком Інтер, 1999 р. – 896 с.
8. Рябчук В.Н. Государственная измена и шпионаж: уголовно-правовое и криминологическое исследование / В.Н. Рябчук. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 1102 с.